

IRENA AVSENIK NABERGOJ

Ivan Cankar med krščansko tradicijo in religiozno izkušnjo

Ivan Cankar je bil otrok zelo verne matere. Živel in deloval je v okolju, ki je bilo večinoma krščansko zaznamovano. Med spomini na mladost Cankar večkrat omenja materin značaj in njeno vernost. V povesti *Ob smrtni postelji* pravi, da je bila mila, le redkokdaj stroga do njega, da ga je opominjala in prosila »/.../ z rahlimi, le redkokdaj strogimi in ostrejšimi besedami« (Cankar VI, 242–263). Ker je poznala njegovo nezanesljivo naravo in nadarjenost obenem, se je pri njem toliko bolj trudila z nasveti in mu kot najpomembnejše življenjsko vodilo priporočala poslušnost svoji vesti in molitev:

Varuj se, moj sin, da ne zabredeš na stranska pota; pazi se, da ne zaideš v zagate, iz katerih se je le težko še rešiti. Pri vsakem svojem koraku poslušaj svojo vest in ne pozabi na Boga (345)!

Cankarjeva mati je v vseh življenjskih preizkušnjah ohranjala zaupno vero in zvestobo Bogu. Mirna je ostala celo takrat, ko jim je pogorela hiša na Klancu (Cankar je imel takrat tri leta) in so se morali preseliti v ubožnejši predel Vrhnike; zanjo je bilo edino pomembno, da so vsi njeni otroci ostali živi, saj so se v trenutku požara igrali na hribu svete Trojice in tako niso bili v hiši. Ko je mati videla svoje otroke, so se ji, še maloprej okameneli od skrbi, razjasnile oči v sreči in ljubezni, kot da se ni zgodila nobena nesreča. Dostojanstveno in brez pomišljanja je prevzela vso skrb za otroke, ko je njen mož v obupu začel posedati po krčmah in piti, kar so mu vaščani zelo zamerili; pa tudi takrat, ko je odšel od doma za kruhom, in še v toliko drugih življenjskih preizkušnjah. Svojim otrokom je vselej priporočala molitev in še posebej Ivanu govorila, da ga samo srečanje z Bogom lahko duhovno ozdravi, tako kot govori tudi Nova zaveza (prim. Mt 9,2–8; Mr 2,3–12; Lk 5,17–26).

Cankar je vedel, da je svoji materi s svojim mladostnim površnim odnosom do molitve povzročal skrbi. Ustrašila se je, da ga razna literatura ne bi odvrnila od Boga, zato je večkrat preverjala, kaj bere, sam pa jo je zaradi tega včasih še nalašč dražil, kakor piše v črtici *Tuja učenost*:

*»Povej mi, kaj pravi ta tuja učenost?« je rekla mati.
 »Sam ne vem!« sem odgovarjal nemiren in zlovoljen.
 »Vsakemu pravi drugače, kakor je že uho in pamet! Meni pove kaj lepega, komu drugemu pa kvasi in kvanta!«
 Mati se je vsa zgrozila. »Kje si se naučil takih besed? Ta učenost te jih je naučila!«
 Sedla je k vzglavju, da so bila njena lica čisto blizu mojih.
 »Ali veš, kaj si sinoči zamudil?«
 »Ne vem!«*

*»Gledala sem in sem čakala, nazadnje si zaspal. Nič nisi molil sinoči, še pokrižal se nisi!«
Molčal sem; v mojih mislih pa se je ljubeznivo in sočutno smejalo.
»Mati, mati, otrok ti mladi, nedolžni!«*

Zakaj trinajstletni fantje so zmeraj brezverci (Cankar XXI, 259).

Tistega večera se Cankar kot iz nekakšne hudobije ni pokrižal, temveč je nalašč zatisnil oči in sopesel globoko kot v trudni dremavici. Kot je pričakoval, se je njegova mati odzvala prizadeto, vendar ga ni ganilo, ko ga je solznih oči dvakrat pokrižala in s tresočimi ustnicami govorila: »Na Boga ne pozabi! Na Boga ne pozabi nikar! ... Pri Bogu ostani! ...« (260). Kot se spominja pisatelj, je njegova mati ostala takšna vse življenje. Podobno mu je namreč govorila še tudi čez sedem let, mesec dni pred svojo smrtjo. Takrat ji je kot dvajsetletni sin moral glasno brati Kreutzerjevo sonato, čtivo, ki ga je takrat prebiral. Mater je besedilo pretreslo; zaslutila je, da mu je takšna literatura ukradla Boga, in mu govorila:

»Ni res! Ni res! Tako ni, tako ne more biti! ... To je tista tuja učenost ... segla ti je v srce, Boga ti je ukradla ... Zdaj jo poznam, že zdavnaj sem jo poznala ... Bog se te usmili!« ... Tako je rekla mati mesec dni pred svojo smrtjo ... (260).

Cankar se je njenih besed v življenju pogosto spominjal, razumel jih je kot izraz njene otroško čiste duše, po kateri je tudi sam zahrepenel in si zaželel: »... da bi bil kakor ti, o mati, cvet na polju!« (261) Cankar je svojo mater ljubil ter še posebej po njeni smrti v spominu nanjo iskal moralno oporo. V njej je videl zgled krščanske ljubezni.

CANKARJEVA MLADOSTNA DELA, KI KAŽEJO PREPLET MED KRŠČANSKO TRADICIJO IN PISATELJEVO OSEBNO DUHOVNO IZKUŠNJO

Ko si skušamo priklicati podobo pisatelje otroške vernosti, odkrijemo, da o Cankarjevem otroštvu, v katerem je znotraj domače družine prejel versko vzgojo, največ izvemo iz njegovih avtobiografskih ciklov *Moje življenje* in *Grešnik Lenart*, ki jih je ustvaril v svoji pozni, ljubljanski dobi kot spomin na otroška leta.

Toda Cankarjeva najzgodnejša poezija o Bogu sega že v njegova dijaška leta. V svojih mladostnih pesmih petnajstletni Cankar časti Boga, »Stvarnika sveta« in »Odrešenika«, ki je s svojo smrtjo ljudem podaril večno življenje po zemeljski smrti. Tako Cankar kot petnajstleten dijak napiše pesem *V god*, ki jo posveti svoji prvi učiteljici, Ivanki Tominčevi. V njej ji vošči lepo življenje in izraža krščansko misel o vstajenju v večno življenje, ki bo nastopilo, ko bo smrt končala strast, žalost in trpljenje našega zemeljskega bivanja. V svetlo večnost se bodo takrat zlili le »srečni dnevi«, kakor zapiše:

Umetalnik pesem poje ...
Divni zvoki zadone:
glej duševne divje boje,
bolno od strasti srce.

Ali kakor vir s planine
umiri se pod goro –
vsa iz glasov strast izgine,
mirno mu iz prsi vro.

Mirno, tiho in žalobno
kakor tožni šum morja:
kot bi pesem pel nagrobno
sreči svojega srca ...

Ali tiho! ... Čuj, glasnejša
zdaj se pesem oglasi,
večna pesem najkrasnejša:
slava Stvarniku doni!

Kakor pesem je – življenje,
preden grob objame nas:
strast in žalost in trpljenje
stiska srce kratek čas ...

V Bogu naj vam srečni dnevi
lahko v večnost se zlijo,
lahko kakor divni spevi,
ko iz prsi pevcu vro.

Sreča naj se v srečo zlije
tostran groba – onstran,
ko vam smrtni dan prisije,
naj vam bo vstajenja dan (Cankar II, 155).

Cankar je od prvih proznih poskusov pa vse do svoje zadnje knjige svoje osebne izkušnje prenašal v svojo literaturo. Že med njegovimi mladostnimi črticami je kar tretjina takih, za katere je vzel snov in dogodke iz svojega življenja.

V njegovem prvem objavljenem proznem besedilu, črtici *Moj prvi pogled na morje* (1893), ki je izšla v dijaški prilogi Mahničevega *Rimskega katolika*, sedemnajstletni Cankar izraža svojo očaranost ob svojem prvem pogledu na morje v Pulju, kjer je bil na svojem prvem obisku pri tamkajšnjih sorodnikih. Ob morju, ki se je bleščalo v lunini svetlobi, ga je prevzelo strahospoštovanje do »stvarnika vse prirode«, na nebu pa je zaznal privid nebes. To svoje občutje opiše:

Morje je temno, samo na izhodu so valovi posrebreni – luna vstaja.
O kako veličastno je to!

Tako veren in pobožen sem bil malokdaj, kakor v teh trenutkih. Vrtelo se mi je v glavi, ko sem pomislil, kako veličasten je šele tisti, kateri je to vstvaril. In tu se mi je gnjusilo to hudobno, glasno življenje, kjer ljudje skoro pri vsakem migljeju zasramujejo svojega stvarnika, in stvarnika vse prirode, te krasne prirode, katere se kaže krog mene v svoji lepoti. [...]

Zdelo se mi je, da sem videl čudno svetlobo, ne zlato ne srebrno. Vse, kar sem videl, je bilo tako svetlo, kakor bi bilo v ognju. Plavajo gori in doli angelji z velikimi perotnicami, oblečeni v dolgih haljah – taki, o kakeršnih mi je pravila nekdanja stara mati. In nad njimi se dviga svetel prestol, v takem blesku, da ni mogoče razločevati. Čutim le, da je tam največja moč, največja slava, največja lepota; okrog in okrog je vse gosto svetlih obrazov, lepih, angeljskih; in ko hočem natančneje gledati, se vse spoji v morje svetlobe. Počasi ta svetloba obledi, le v sredi še sije – in to je svetla luna ... (Cankar VI, 311–312).¹

Ko mu je pri njegovih enaindvajsetih letih umrla mati, je Ivana to močno pretreslo. V črtici *Moja miznica* iz leta 1898 obžaluje, da je z leti postal izumetničen in neiskren. Nepristnost je dosegel z oblačenjem svojih besed »... v pisano haljo filozofičnih in poetičnih fraz« in prizna: »... s svojo sveto srditostjo sem se hotel napraviti interesantnega, in posrečilo se mi je« (Cankar VII, 188). Ob spominu na materino smrt se obtožuje farizejstva in preračunljivosti. V nasprotje s seboj, grešnikom, postavlja materino vdano pobožnost kot ideal, ki ga sam ne bo mogel doseči. Materino čistost upodobi s simboliko rožnega venca med njenimi sklenjenimi mrtvimi prsti, kot zapiše:

... Obraz mrliča, – koščene poteze, polne utrujenosti in prestanega trpljenja; oči zatisnjene, lica upala in udrta; med sklenjenimi prsti rožni venec in sveče ob mrtvaškem odru. To je bila moja mati ... Zgrnite okrog mene globoke, nepredorne sence, da ne vidim in ne čutim več samega sebe, – da ne vidim strašne poti, po kateri sem došel s ponosnimi koraki v ta zaduhli prepad! ... (190).

KRŠČANSKE PRVINE V CANKARJEVI LITERATURI ZRELEGA, DUNAJSKEGA OBDOBJA (1898/99-1909/10)

Kmalu po materini smrti je Cankar odšel v Ottakring in tam s presledki bival skoraj enajst let v majhnem kabinetu pri družini Löffler. V dunajskem okolju se je intenzivno posvetil literarnemu snovanju, se umetniško razvil in ustvaril večino svojih najboljših literarnih del. V njih večkrat zasledimo njegov dvom v vsemočnost Boga, ki ga Cankar izreka prek tretjeoseb-nih pripovednih in dramskih likov, še posebej prek hlapca Jerneja, umetnikov v romanih *Križ na gori*, *Tujci* in *Novo življenje* ter učiteljev v romanu *Martin Kačur* in v drami *Hlapci*. Pa vendar so tudi ta njegova dela polna hrepenenja, odetega v biblično simboliko in strnjenega v misli, da bo človeško trpljenje poplačano v večnosti, kjer bo nad človeško krivičnostjo zmagala Božja pravičnost.

MISTIČNO DOŽIVLJANJE MATERINE MOLITVE V ROMANU NA KLANCU

Iz tega obdobja je tudi pisateljev roman *Na klancu* (1903). V njem se Cankar z likom revne deklince Francke poglobi v svet svoje pokojne matere. Materin odnos do molitve in Boga, kot ga slika v liku deklince Francke v cerkvi na romarski gori, je po zaupljivosti, sanjavosti, plašnosti in samoobtoževanju pred Bogom in ljudmi zelo podoben njegovemu lastnemu otroškemu doživljanju Boga, kot ga opisuje v poznejših avtobiografskih ciklih *Moje življenje* in *Grešnik Lenart*. O trajnem vplivu matere, vidnem v pisateljevih delih, je Ivanov brat, duhovnik Karlo Cankar zapisal:

Vpliv pokojne matere je ostal na Ivana trajen, neizbrisljiv. On jo je ovekovečil v svojem delu »Na klancu«. Dne 27. julija 1902 mi je pisal, da je v tem romanu »postavil materi lep spomenik; Ti ga boš poznal, ali fotografiral seveda nisem, bi tudi ne mogel«. Deset mesecev pozneje mi piše: »Kadar boš bral roman *Na klancu*, se boš spomnil na mater; tudi jaz sem veliko mislil nanjo, ko sem pisal.« Pa ne samo v tem romanu. Mati mu je bila v mislih, če je pisal o trpeči ženi, o ljubezni, ki se bori z bedo in pomanjkanjem, o večni veri v pravico, ki se mora izkazati, in o trdnem upanju, ki prehaja polagoma v resignacijo, a ne preide v obup (Cankar 1920a, 48–49).

V romanu pisatelj pripoveduje, kako je Francka skupaj z drugimi romarji na vozu naposled prispela na cilj – na romarsko Goro, kjer je hlapec svoj voz ustavil pred gostilno ob cerkvi. Ob zvonjenju cerkvenih zvonov, ki so vabili k deveti maši, je še močnejše občutila skrivnostnost prazničnega jutra. Vse naokrog je bilo slišati glasne romarje, ki so v gručah prihajali mimo. Kljub grdemu ravnanju, ki ga je bila deležna, ko so jo romarji pustili plašno in polno hudih sanj teči za vozom in se niso ustavili, se je Francka v cerkvi povsem umirila in se prepustila religioznim občutjem. Takole piše Cankar v romanu:

Francka je stala sredi cerkve, ob klopeh. Polagoma se je spustila na kolena, sklonila je glavo in je odprla molitvenik. [...] Brala je počasi, od črke do črke, lepe mašne molitve; ustnice so se premikale, oči so bile rosne in lica so gorela. [...] Francka si je komaj še upala izgovarjati besede, ki so stale tam napisane z velikimi črkami in so ji gledale v obraz, mirno in skrivnostno, kakor Mati božja z oltarja; drobno telesce se je nagibalo zmerom niže, glava se je sklonila in solze so ji kapale na molitvenik. [...] Klečala je kakor v oblaku; oči so komaj videle od svetlih solza in nog ni čutila. Zazdelo se ji je celo časih, da se premika, da se vzdiga in da plava kleče – kakor v sanjah, kadar je mislila, da širi roke in da leti stoje preko rumenega pšeničnega polja, tako da se noge niti ne dotikajo klasja – in vse, cerkev, oltar, Mati božja na oltarju, vse je plavalo mirno in počasi navzgor, v megli dišečega kadila, izza katere so trepetale luči neštevilnih sveč.

Tako se je ob tej uri, polni ljubezni in hvaležnosti, ločila njena duša od telesa, ki se je treslo majhno, trudno in ubogo na trdem kamnu ... (Cankar X, 23–24).

Karlo Cankar pove, da je bila njihova mati »globoko pobožna žena«:

V večnem stradanju in brezmejnem siromaštvu jo je krepila vera v božjo pomoč, ki se bo izkazala prej ali slej. Tako dobro se je spominjam: objokane, kako sedi ob praznem ognjišču in premišlja, kaj bi nam dala za kosilo in za večerjo, lačnim in preplašenim, in kam bi šla iskat pósodo. Slabo je bila oblečena in ob nedeljah je hitela zgodnji maši, zavita v široko preperelo ruto, da bi na praznik ob belem dnevu ne razodevala svojega siromaštva. Sključena v kotu je molila in bila je vsa srečna, ko je videla Ivana in mene, da ministrirava pri oltarju. Popoldne nas je pa vodila otroke k sv. Trojici, kjer je opravljala križev pot okoli cerkve, mi pa s strahom in grozo strmeli v kričeče podobe neusmiljenih judov, ki bičajo in križajo Kristusa. Spominjam se tudi tega, da je bila mati vselej, ko se je vrnila iz farne cerkve pri sv. Pavlu ali pa od sv. Trojice, vedrejša in da zvečer ni jokala. Njeno upanje je raslo, kadar je molila in se porazgovorila z Bogom (Cankar 1920a, 49).

Karlo je bil prepričan, da je mati s svojo vernostjo vse življenje močno vplivala na Ivana; prav zaradi njenega zgleda meni, da njegov brat ni bil nikoli »prepričan brezverec«:

Ta njena živa vera v Boga in pa njeno neomajno upanje v boljšo prihodnost sta se vcepila tudi Ivanu v srce. Vem čisto, da je Ivan zadržal materino sliko, kakršna je bila v resnici: sliko trpeče žene z živo vero, z večnim upanjem in z brezkraino ljubeznijo. In ta materina slika ga je spremljala skozi življenje do smrti. Nikoli se ni otresel materine podobe, ki se mu je vsadila v mehko in plemenito srce. Vplivi njegovega dunajskega življenja so sicer potisnili za nekaj let ta sveti spomin v ozadje; takrat je Ivan z drugimi vred mislil, da je njegova dolžnost in njegov poklic, da obračuna z verskimi »predsodki« in da pobije »zmote«, v katere nas je

»zapeljala« Cerkev in njena hierarhija. Take nazore je imel Ivan par let na Dunaju; kažejo se tudi v nekaterih njegovih delih (Kosirnik, Malhus) in meni jih je razkladal v privatnih pismih.

To je bila posebna vrsta bolezni, – Ivan bi rekel, da je imel »ošpice«, – ki je prenehala, ko se je malo streznil in ko se je sramoval, da je sploh kdaj stopil v tisto žalostno službo, ki ji Nemci pravijo »Mitheulen«. Prepričan brezverec ni bil nikoli. Preveč globoko se mu je vtisnila materina podoba: krivično trpljenje, prenašano z mučeniško vdanostjo in s trdnim upanjem na plačilo in poveličanje. Njegov evangelij, ki ga je oznanjeval trpečim, ponižanim in razžaljenim, »o trpljenju in o zmagoslavnem poveličanju iz trpljenja«, je bila dediščina, ki jo je prejel od svoje matere. In ko mi je rekel na smrtni postelji, da mu veliko prihaja na misel pokojna mati in da jo bo pozdravil, ko se z njo snide, sem vedel, da ga je mati vodila iz trpljenja v poveličanje (49).

V romanu *Na klanecu* izvemo, da je študent Lojze (ki ima Cankarjeve poteze) s svojo materjo kot otrok pogosto molil in da ga je molitev navadno pomirila, kot se spominja:

»Mati!« je zaklical Lojze nalahko in je iztegnil roko. Mati je dvignila glavo počasi in se je ozrla k Lojzetu; njen obraz je bil čudno mlad, ves bel in brez gub, ustnice so se smehljale mirno.

»Jaz ne morem spati.«

»Moli naglas!«

Pokleknil je v postelji in molila sta poluglasno. Za zastorom je sople mati,² mala Francka je ležala na tleh in se je smehljala s poluodprtimi ustnicami. Zunaj je bil lep večer, mir božji je plaval nad vso pokrajino (Cankar X, 116).

KRŠČANSKE PRVINE V CANKARJEVEM ROMANU HIŠA MARIJE POMOČNICE

Cankar je v dunajskem obdobju objavil mnogo del s prvinami krščanske religioznosti. Med njimi je še posebej sugestiven njegov roman *Hiša Marije Pomočnice* (1904), eno najglobljih pisateljevih del. Cankar ga je zapisal po smrti Malči Löffler, neozdravljivo bolne hčerke svoje dunajske gospodinje Albine. Deklico je sam pospremil v dunajsko bolnišnico in jo tam obiskoval v njeni bolezni vse do njene smrti leta 1902. V bolnišničnem okolju je spoznaval še druge male bolnice in ozračje njihovega poslednjega prebivališča. V svojem romanu je v liku glavne osebe strnil svoje doživljanje Malčinega predanega umiranja ter njene tihe in mirne smrti.

Na začetku romana Cankar opisuje prihod male deklice Malči v bolnišnico, kamor jo privede njena mati. Bolnišnica, v kateri bolnike negujejo redovne sestre usmiljenke, je polna svetih podob. Deklico pogled na podobo Matere božje napolni s tolažbo v njeni tihi bolečini:

Iz teme se je svetlikala luč; visoko dol od stropa je visela na srebrnih verižicah srebrna svetilka, razsvetljevala je veliko podobo Matere božje, ki je segala od stropa do oltarja. Mati božja, v dolgem, sinjem, z zlatimi zvezdami posutem plašču je stala na zemlji, bleščeča bela noga je gledala izpod zlatoobrobljenega plašča. Noga pa je počivala na ploščati glavi velike zelene kače, ki se je vila okoli zemlje, objemala jo trikrat v strašnem in gnusnem kolobarju. Od rok Matere božje, od vseh desetih prstov, so lili žarki milosti na zemljo. Ali bolj jasen kakor zvezde na plašču in kakor zlati rob in bolj kakor žarki milosti, ki so lili na zemljo, je bil obraz Matere božje. Malči je pogledala na velike, v nebo uprte, miru in ljubezni polne oči, na ustnice, resne in blage, na srebrno solzo, ki se je svetila čudovito na belih

licih, in sladko ji je bilo, pritisnila je čelo na okno, Mati božja se je bližala, stopila je iz teme in čisto pred njo je bil milostipolni obraz ... (8–9).

Po opisu hodnika Cankar opiše tudi sobo, ki je postala Malčino predsmrtno bivališče. V njem je poslej bivala skupaj z drugimi bolnimi deklicami. Tudi ta soba je bila polna svetih podob, še posebej živo deklico nagovorijo jaslice, o katerih se ji zdi, kot da so vzete iz resničnosti:

Soba je bila velika, čisto bela. Dvoje oken je segalo od stropa skoro do tal, zagrnjeni sta bili z belimi zastori, prijeten polumrak je bil v sobi. Ob stenah postelja ob postelji, štirinajst jih je bilo. Nad posteljami svete podobe, razpela, med okni slika debelega plešastega gospoda z rdečim ovratnikom in zlatim križem na zlati verižici. Pod sliko božične jaslice, umetno sestavljene iz lesa in papirja – vse lepo in zelo resnično, hlev, sveta družina, pastirji, sveti trije kralji in naokoli zelena pokrajina, zadaj pa betlehemska mesto (9).

V romanu Cankar slika umiranje štirinajstih bolnih deklic. Opisuje, kako krepitev duhovne moči deklic poteka skladno s pojemanjem njihove življenjske moči, in kako čistost njihovih duš počasi povsem razblini njihovo telesno iznakaženost kot posledico bolezni. Njihovo krhko zunanost napolni z nežno, nadzemesko milino in s tem napravi veličasten slavospev zmagoslavju duše nad telesom, duhovnega nad snovnim, božjega nad človeškim življenjem. Ker so umirajoče deklice v Cankarjevem romanu očiščene vse umazanosti zunanjega življenja, v podobi cekinov zmorejo videti duše svojih pravkar umrlih vrstnic. Pisatelju se zdi, da bolnišnica postane bivališče angelov, kot zapiše:

Nato pa so prišli angeli v sobo, mnogo jih je bilo, vsi so bili belo oblečeni, prijazna luč se je razlila po sobi. »Ali so sanje, ali je resnica?« je mislila Katica. »Niso sanje, oči so odprte; tu sem jaz, tu je postelja ...« Tiho so hodili po sobi, toda glej, vsi obrazi so bili znani. To je Tončka, ki gleda veselo z velikimi slepimi očmi, in tam je Malči, ki ima tako nežen, majhen obraz in tako živorazumne, razmišljajoče oči in čelo kakor sneg, in celo Pavla, židovka je tam. Žarka svetloba je razlita naokoli in v svetlobi hodijo, beli, komaj razločni, tihi angeli, noge se ne dotikajo tal ... (78).

Na božični dan se je deklicam zdelo, »kakor da so prišla nebesa na zemljo. Nebeški angeli z velikimi belimi perotmi, Mati božja, mali ubogi Jezus, ki je ležal v jaslicah, in pastirji, ki so klečali tam – vse je bilo blizu in domače, nič skrivnosti ni bilo in nič nedosegljive glorie« (75). K njim so na obisk prišli njihovi starši, ubogi in obteženi. Ko so odšli, je Tončka odhitela k oknu, »da bi ji umilo lica prijazno sonce, ki je bilo zunaj ...« Takrat pa se je »... zgodilo nekaj čudovitega«:

Gor iz zaduhle doline življenja se je bila napotila dolga procesija. Romali so, velik križ je hodil pred njimi in njegova črna senca je padala nanje. Vsi so bili z grehi in trpljenjem obloženi; oni, ki so stopali težko, hrbet upognjen, glavo globoko sklonjeno; in oni, ki so hodili pokonci in čijih prešerne oči so lagale prešerno; ljudje gosposko našemljeni, prstane in zapestnice na rokah, čipke in svilo na belih telesih, izžetih, izglojenih od podlega življenja; berači, ki so omahovali v cunjah, obraze izsesane, ude izpite od podlega življenja. Tako so romali in vsi so bili obloženi z grehi in trpljenjem. Romali so in so nosili darove onim, ki so bili čisti in so živeli onkraj življenja in v srcu romarjev je utripalo pod zlaganim sočutjem komaj zavedno hrepenenje in upanje ...

... Sveti dan je bil, rodil se je Izveličar. In zgodilo se je nekaj čudovitega. V betlehetskem hlevu je ležal v jasliah Izveličar, vseh bogastev gospodar. K njemu pa so

prihajali v dolgi procesiji, od vseh strani, pastirji, kajžarji, hlapci, obloženi z grehi in življenja težo, in prinašali so mu darov, gospodarju vseh bogastev. Prišli so tudi trije kralji iz Jutrove dežele in so se mu poklonili, ko je ležal v betlehemskelem hlevu v jasliah. Ugledali so bili zvezdo in zahrepeneli so veliko, komaj zavedno, pol razumljivo hrepenenje se je bilo vzdignilo kakor veter od juga in je zavalovalo po vsi božji zemlji (82).

Sklepni del romana napolnjuje smrt. Smrt bolnih deklic je opisana kot prehod angelov v nebo, h Kristusu, njihovemu ženinu. Druga za drugo umirajo, a meja med življenjem in smrtjo je le navidezna, saj že vidijo duše svojih umrlih vrstnic v podobi cekinov ter slišijo stokanje in jok majhnih duš, ki prosijo za molitev rožnega venca, ker prej ne morejo v nebesa. Tiste, ki so še ostale žive, hočejo čim prej umreti in čedalje bolj neugnano hrepenijo po srečanju z Bogom, s svečano pobožnostjo govorijo o smrti in njihova srca se smejejo v zmagoslavnem pričakovanju zadnje zemeljske poti:

Urno, urno, da ne zamudimo vlaka! Urno, urno na pot! In po širokih, neizmerno dolgih ulicah, mimo visokih hiš, skozi prašno mesto ... – mesto je bilo in ni ga več, pogreznilo se je. In zdaj polja in travniki in holmi, drug svet, novo življenje ... Sonce, sonce, sonce! Kje je tisto sonce, ki je sijalo tam doli? Ni ga več, samo upanje je bilo, samo slutnja! In tu je sonce, razgrnilo je svoje kraljevsko bogastvo po vsem širokem nebu, po vsi prostrani zemlji. Visoko je in neizmerno, vse je potopljeno v njem ... Tako je poplačal Bog trdno vero. ... Na vozovih so peli mladi glasovi, zmerom nižje se je pogrezala dolina, tam gori pa so že goreli hribi, sonce je prihajalo procesiji naproti, že so se lesketali mu lasjé, iz zlatih žarkov spleteni ... Pozdravljen, Kristus, ženin, ti vdano ljubljene, tako težko pričakovani! ... Pozdravljen! ... (96).

TRIJE SONETI IZ LETA 1909, DODANI H KURENTU

Ko je Cankar leta 1909 z Dunaja odšel za dva meseca k svojemu bratu Karlu, duhovniku in škofovemu tajniku v Sarajevu, kjer je opravil spoved in prejel tudi obhajilo, je v tamkajšnjem okolju in razpoloženju napisal tri sonete, ki jih je pozneje dodal k svoji povesti *Kurent*. V sonetu *Zgodilo se je včeraj* (obj. v *Kurentu*, 1909) zapiše, da je bilo tisoč ur trpljenja potrebnih za uro čiste radosti:

»Za tisoč ur le ena ura.«

Zgodilo se je včeraj – vedi Bog
če včeraj ali če pred tisoč leti:
nebo se žarko nad menoj zasveti;
zvonovi zazvone, vsenaokrog

puščava prej, zdaj spomladanski log –
o Bog, ki si mi velel koprneti,
o Bog, ki si ukazal mi trpeti,
spoznal sem tvoj ukaz. Jaz, ves ubog
od vekomaj – kdo bogatejši zdaj
od mene? Bratje, jaz sem gledal raj!
In če ugasne luč za vekomaj

in če se vse noči razgrnejo
in če se zvezde vse utrnejo,
ostane v srcu mojem njen sijaj. (Cankar I, 148; Cankar XVIII, 109).

V drugem sonetu, *Na vekomaj ostane*, Cankar izraža svoje duhovno stanje dunajskih let, vse od odhoda v tujino. Razkriva svojo osamljenost in trpljenje; kljub molitvi ni videl odrešitve:

Na vekomaj ostane, kar je bilo,
kar je svetilo en trenotek sam. –
Odkar je Bog ukazal tem nogam:
Hodite! – se je sonce omračilo

in oslepelo je oko blodilo,
strmelo v noč, prosilo: kje pot, kam?
Molčala noč! – ... Oj truden! Oj, od ram
ni padla butara! Še je molilo

to srce verno: saj ni tvoj ukaz,
o Bog, da moja trdna vera mine;
daj luči! – Noč molči! – In na obraz

sem pal in sredi gluhe te noči
je srce vzviknilo od bolečine,
zavpilo je v nebesa: luči ni (Cankar I, 147; Cankar XVIII, 110)!

V svojem tretjem sonetu, *Luč je in Bog je*, pa Cankar izraža novo zaupanje v vstajenje, ki bo vstalo iz trpljenja in ran, ter zapiše:

Luč je in Bog je, radost in življenje!
Svetlejši iz noči zasije dan,
življenje mlado vre iz starih ran
in iz trohnobe se rodi vstajenje.

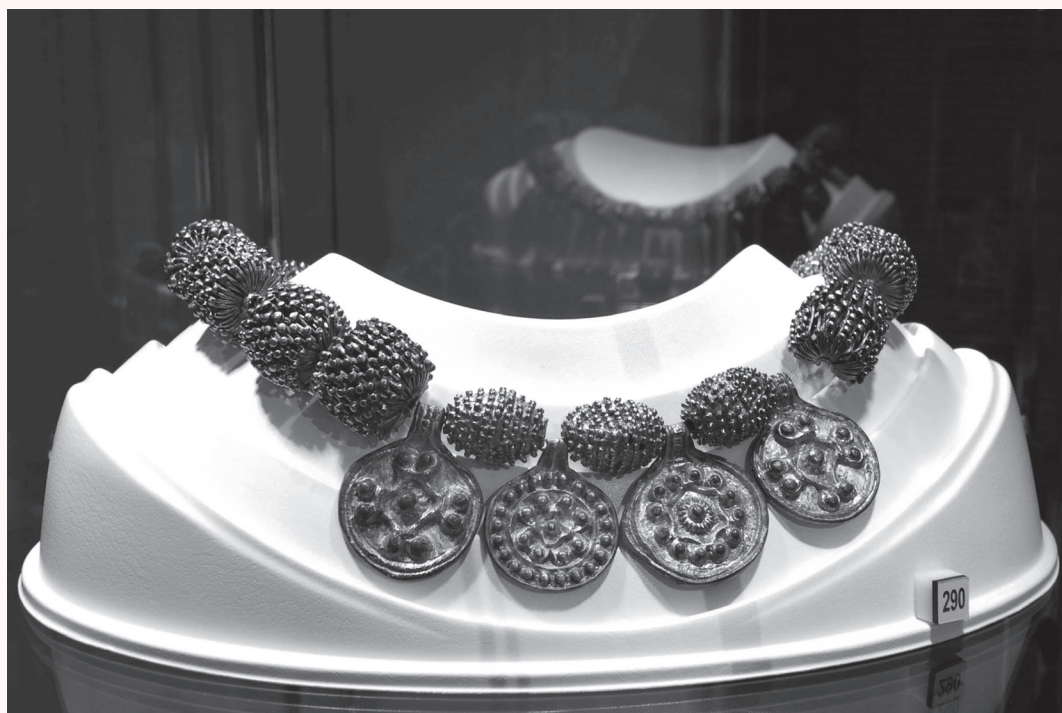
V nečisto noč, v sramoto in ihtenje
zapel je glas od angelskih poljan –
en žarek je iz večnosti poslan,
svetlobe večne slavno oznanjenje. –

Vsi vi, skoz mrak pod križem vzdihujoči,
vsi vi, strmeči nemi v črna tla –
prišlo je znamenje! V tej zadnji noči
zablisnilo se je odvrh neba –
vstanite, vriskajoči in pojoči:
pozdravljena, nebeška glorijska (Cankar I, 148; Cankar XVIII, 111)!

MOČ HREPENENJA V KRATKI PROZI LJUBLJANSKEGA OBDOBJA (1909/10–1918)

Cankar se je novembra 1909 iz Sarajeva vrnil kar v Ljubljano in ne več na Dunaj. V domovini je ostal vse do svoje smrti 11. decembra 1918. Naprej je živel v tivolskem hotelu Švicarija, marca 1910 pa se je naselil na Rožniku in tam ostal do poznega poletja 1917, takrat pa se je preselil v središče mesta. Po vrnitvi z Dunaja je napisal dve večji avtobiografski deli, cikel *Moje*

Predromanski nakit

življenje in povest *Grešnik Lenart*, ustvaril pa je tudi mnogo črtic z avtobiografsko vsebino. V njih se je spominjal svojega otroštva in še posebej svoje matere, njegovo hrepenenje pa je bilo vse bolj usmerjeno v novo življenje po smrti.

CANKARJEVI SPOMINI NA OTROŠKO VERNOST

Svoje otroške vernosti se Cankar med drugim spominja v črtici *Na peči* iz leta 1911, objavljeni v ciklu *Ob svetem grobu* (zbirka *Moja njiva*). V njej opisuje, kako so se kot revni in lačni otroci na peči pogovarjali o praznikih – o vernih dušah, o božiču in o veliki noči, ter sanjali o lepih dneh. Niti revščina ni omajala njihove otroške vere, kot zapiše v avtobiografskem ciklu *Moje življenje* (1913):

Najlepše se je dalo pogovarjati pozimi, na veliki, topli peči ... Bilo je, kakor skupna molitev in kakor skupna pesem: če nas je sedem ali sedemdeset – molitev je ena in ena je prošnja, pesem ena in en sam je Bog. Nikoli si nismo bili tako blizu, tako bratje in sestre, kakor ob tistih svetih urah. Sredi med nami je sedel sam angel božji ter nam je pripovedoval o lepotah iz paradiža; nam pa se je zdelo, da govore naše plahe ustnice (Cankar XXII, 18–19).

V zbirki črtic *Moje življenje* Cankar opiše tudi svoja občutja, ki jih je doživljal kot ministrant. Spominja se, kako se je v cerkvi pred oltarjem počutil očiščenega grehov:

Ko sem bil dovršil drugo šolsko leto, so me napravili za ministranta. Še zdaj se mi zdi, kakor da mi je bil prepojil srce in dušo tisti omamni vonj po žlahtnem kadilu. Bil sem očiščen, vseh grehov za zmeraj odvezan, oltarju samemu posvečen. Nikoli poprej in nikoli pozneje nisem bil tako miren in srečen, kakor v tistem blagoslovljenem letu ... (20).

Toda tako kot je v cerkvi čutil duševno harmonijo in mir, pa je bil včasih kot ministrant tudi nagajiv, lahkomišeln in razposajen. V najresnejših in najbolj svečanih trenutkih ga je pred oltarjem »napadla« dobra volja, »posvečene« stvari pa so postale predmet zabave, kakor se spominja:

... Med vsemi otroci najmanj pobožni in najmanj brzdani so ministrantje. Domača jim je cerkev, vsakdanja jim je mašna ceremonija, tako da jih pretesna bližina oltarja ne posvečuje, temveč pohujšuje. Pokušali smo vino, za kelih namenjeno, jedli smo hostije; res da hostije še niso bile posvečene in še ni bilo v njih telesa Kristusovega; ali tega nismo vedeli in vendar nihče ni občutil greha. Bali smo se mežnarja, ne Boga. ... potrkavali smo ob petkih lepo ubrano na vse tri zvonove, da so se ljudje na Vrhniki čudoma spogledavali; če se nam je zazdelo, smo na slepo vero pozvonili z velikim zvonom, kakor oznanja obhajilo bolniku; stare ženice so drobile proti cerkvi, šepavi mežnar je lomastil v zvonik ter spotoma grmadil prečudne kletve. V vsem takem početju je bilo samo čisto veselje, greha nič. Katekizem, ki smo se ga učili v šoli, je imel komaj toliko veljave kot abecednik. ... Domač sem bil v cerkvi, kakor na peči, kakor pod mostom ... (23–24).

V *Mojem življenju* Cankar naslika tudi podobo verskega razpoloženja v domači družini in med drugim pove:

Pri nas doma ni bilo pobožnjaštva, ne tistega mrkega, trdega, židovskega, ki ne rosi v vdano srce ljubezni božje, temveč vtepa s palico božji strah. Bili smo globoko verni; ne samo v meni, v nas vseh je ostal ter ostane pač do konca dni skrit

oltar, pred katerim darujejo čiste misli ob veselih in žalostnih urah. Še pozno, ko me je bila že vsega opredla tuja učenost, ko se mi je bilo srce že vse razbolelo od soparnega spoznanja, se je mnogokdaj zganilo v srcu, kakor neizrekljivo sladek in gorek spomin, kakor tiha otroška molitev ... (23).

Cankar pove, da je sam kot otrok imel čisto posebno vero, kakršno so imeli doma, nikjer priučeno in tudi od nikogar zaukazano, takšno, ki je »... čisto ponevedoma [...] od vsega začetka samovoljno vzkliła v srcu ter ga vsega prepojila« (24). Svojo otroško vero opiše takole:

... Ne da se razložiti z besedo te resnične vere; ker vsaka vera je nedopovedljiva, je brez glasu in brez telesa, kakor luč in kakor ljubezen. Pri stari materi sem bral evangelij o trpljenju Kristovem; prav nič občudovanja in nič pohlevnosti in nič hvaležnosti nisem občutil ob podobi trpečega Boga; vsa globlja in čistejša je bila moja vera; iz vsega srca rad sem imel Krista, brez strahu in bolečine bi se bil dal bičati namesto njega ... (24).

CANKARJEVA RAZMIŠLJANJA O VZROKIH NJEGOVE ODDALJITVE OD BOGA

Kot Cankar razmišlja v *Mojem življenju*, ga je od Boga pozneje morda še najbolj odvrnila »tuja učenost«, povezana z željo po osebni umetniški uveljavitvi. To je ugotavljala že njegova mati, kot se spominja v črtici *Tuja učenost*. V svoji pozni dobi razmišlja, kako bi bilo, če sploh ne bi šel v šole. Če bi ostal doma in ostal pastir, ali pa bi postal vrtnar, bi kljub manjšim pregreškom njegovo srce ostalo čisto: »... Moje srce bi bilo čisto, moje življenje brez zlega; oboje bi bilo kakor večerna molitev otroka ...« (39). Tako pa mu je zagrenila srce sla po umetniški uveljavitvi in uspehu:

... napolnilo ga je z zlaganim bogastvom, s cekini, ki so bdečim očem velo listje. Zamrzelo mi je življenje, kakor je bilo; nikogar več nisem maral, ne matere, ne očeta, ne bratov in sester; oduren sem bil in hudoben, studil sem se sam svoji podobi, kakor da bi se neprestano gledal v ogledalu. ... Napol v sanjah sem takrat občutil, kar sem kasneje, v trdih dneh, prepozno spoznal: vse neizprosno, brezobzirno nasilje hrepenenja, ki vzdigne človeka zategadelj, da ga zviška trešči ob tla, ko je bil iztegnil roko, da poseže po zvezdi ... (30–31).

HREPENENJE PO POMIRITVI IN ODREŠENJU V PODOBAH IZ SANJ

Cankarjevo dokaj umirjeno bivanje na Rožniku je leta 1914 pretrgala prva svetovna vojna. Zaporna kazen, ki jo je od 23. avgusta do 9. oktobra 1914 moral prestajati na Ljubljanskem gradu na podlagi ovadbe širjenja protidržavne propagande, in njegovo služenje vojakov v Judenburgu naslednje leto sta mu od blizu razkrila grozote medvojnega dogajanja. Cankar je bil za vojsko po duši in po telesu povsem nesposoben, do vsakršnega nasilja je čutil odpor in ni hotel nositi orožja. Njegovo zdravstveno stanje je bilo močno načeto in kot vojaka so ga začeli pošiljati na zdravniške preglede v Gradec, končno pa je bil zaradi krhkega zdravja zaradi pljučne infiltracije iz vojske kmalu odpuščen.

V zadnjih letih svojega življenja je Cankar napisal razmeroma malo del, kratka proza tega časa pa ima precej drugačen značaj. V črtici *Četrta postaja*: Jezus sreča svojo žalostno mater iz svoje zadnje knjige, zbirke črtic *Podobe iz sanj* (1917), se pisatelj spominja, kako si je kot otrok rad ogledoval podobe križevega pota na cerkvenih stenah. Povesti podob so bile polne žalosti in

obenem polne tolažbe. Med številnimi obrazi se je »tiho svetilo lice njega, ki je nesel težki križ« (88). Podoba Kristusa je Cankarja prevzela in ga navdala s sočutjem:

Sredi med zagorelimi, kričečimi obrazi se je tiho svetilo lice njega, ki je nesel težki križ. Takrat še nisem videl njegove lepe brade, od krvi in praha oskrunjene, nisem še ugledal njegovih velikih, mirnih, svetlih oči, ki so vse spoznale in vse vedele. Mislim sem, da je majhen, ubog otrok, ki so mu brez usmiljenja naložili breme, devetkrat večje od njega; saj je omagoval pod njim celo močni Simon iz Cirene (prav tam).

Med štirinajstimi podobami mu je bila najbližja četrta, na kateri Jezus sreča svojo žalostno mater. Zdelo se mu je, da je Kristus upodobljen kot majhen, ubog otrok, »ki so mu bili brez usmiljenja naložili breme, devetkrat večje od njega«. Kristusova mati je bila nežnega, drobnega, ozkega, belega obraza, »oblečena je bila v dolgo sinjo haljo, prepasana s širokim temnomodrim pasom, in sinjina je odsevala na licih, da so bila še nežnejša in bledejša« (88–89). Cankar je iz njenega ozkega, belega obraza, ki je »brez solz in brez besed« pričal o njeni silni bolečini (88–89), začutil, da je bolečina matere še močnejša od trpljenja njenega sina. Kljub temu pa se mu je zdelo, da mati ob srečanju s sinom deluje sočutno, blago in tolažilno, kot zapiše Cankar:

Kakor seže bela roka v noč, je segel njen pogled do njega, se je iz jezera njenih oči prelilo sonce v sonce. »Sin moj, ti ljubi otrok moj!« Komaj je videl to roko, to lice, te oči, komaj je slišal ta glas, ni bilo trpljenja več, ne trnjevega venca več, ne križa več. Visok in lep, brez krvi in brez ponižanja je stopil k nji, da bi jo potolažil; ker njena bolečina je bila večja od njegove (89).

V strašnem času prve svetovne vojne pisatelj vidi Kristusa kot »živega pred seboj«, ne le enkrat, temveč »tisočkrat in stotisočkrat«. Pa tudi njo, njegovo žalostno mater vidi »tisočkrat in stotisočkrat«. Črtico sklene z mislijo na vstajenje, ki se bo rodilo iz neizmerne trpljenja ljudi, in zapiše: »Človek gre na Golgato, da bo trpel in umrl in da bo vstal povelčan« (89).

V črtici *Velika maša* Cankar slika bolnike in pohablence v zaledju. Vsi ljudje, med seboj podobni v trpljenju in obupu, se zatečejo v cerkev svetega Pavla. V cerkev prihajajo nenehno in jih je toliko, »kakor da so vstajali iz grobov« (117), ter prosijo Boga, naj konča njihovo trpljenje: »Kaj ni dovolj, kaj ni že čas, o Bog« (prav tam)? Simbolistična črtica stvarnemu ambientu cerkvenega prostora doda mistično razsežnost, cerkveni prostor se spremeni v vesoljni svet, cerkveni obred v poslednjo sodbo in uro vstajenja za vse Boga vdane ljudi.

Pisatelj zapiše, da je tedaj Bog slišal njihovo molitev in »vsemogočna roka njegova je odprla vsa okna nastežaj« (prav tam). V prej mračno cerkev je planilo sonce in napolnilo »potrta srca« do roba »z velikonočno radostjo, seglo je v grobove in jim je dalo življenje, obžarilo je bleda lica, ozdravilo jih je in jih pomladilo« (prav tam). Pisatelj se ne ustavi ob psihološkem vidiku vere v Kristusovo vstajenje kot duhovni tolažbi za ljudi. Proti koncu črtice se psihološkemu pridruži eshatološki vidik – Cankar oznanja ljudem resničnost, ki bo prišla v prihodnosti, in jim posreduje ne le podobo konca vojne, temveč tudi mistično podobo prihodnjega življenja.

V črtici *Konec*, zadnji v njegovi zbirki *Podobe iz sanj*, Cankar pove, kako je nekoč, ko je čisto sam sedel v svoji mrzli, mračni izbi, na njegove duri potrkala Smrt. Ko so se tiho, slovesno odprle duri, je pred njim stala v podobi ogromne, v črn plašč zavite ženske – sodnice, s perjanico na glavi. Nanj je gledala s svojimi »globokimi«, »srepimi«, »v dno izprašujočimi očmi«. Z grozo, ki ga je vsega zajela, jo je Cankar negibno opazoval. Ko je gostja naposled spregovorila, pa njen glas ni bil tako strašen, kot je pisatelj pričakoval, temveč »resen in globok [...], skoraj blag«. Smrt ga vpraša: »Človek, povej, kako si živel, kómu živiš!« Pisatelj se trepetaje zave, da ne pozna odgovora. Z zastrtim glasom namesto njega odgovarja Smrt:

Zasmilil se ti je ta in oni zlati klas, ki je padel; napol iz strahu, napol iz nečimrne hinavščine si potočil papirno solzo za tem in za onim ...; nase, nase edinega pa si mislil ves čas. Na nič drugega nisi pomislil!

Nato mu gost pove, da ima tudi smrt svojo veliko vrednost, tako kot imata svoj smisel vsako trpljenje in vsaka prelita solza. Pravi mu:

Nisi pomislil, da to zlato klasje, ki je bilo pokošeno in povezano v snope, ni umrlo, temveč da bo obrodilo tisočkratno življenje! Pomislil nisi, da nikoli še nobena solza ni bila potočena zastonj, da nikoli nobena kaplja krvi še ni bila prelita zastonj ... pomislil nisi, da je smrt mati in da teše nebeški tesar mrtvaško posteljo in zibel obenem (118–119).

Primerjava smrti z materjo, prek katere človek vstopi v življenje, in misel, da »teše nebeški tesar mrtvaško posteljo in zibel obenem«, je globoko povedna. Prav mati je tako oseba, ki je Cankarju najprej v mislih, ko začuti, da bo zanj nastopilo slovo od življenja.

Ko ga Smrt vpraša, koga bo klical na pomoč, da mu bo stal ob strani v trpljenju in pred pravičnim sodnikom, vzkligne »Mati!« Toda zdi se, da odgovor Gosta ne zadovolji, v bolečini predsmrtnega spoznanja zakliče: »Domovina!« Že je milejši in jasnejši »plamen njenih oči«, v njih se drami »usmiljenje in odrešenje«, zapiše pisatelj. Toda njegov gost in sodnik mu še ne odgovori, ga še ne izpusti. Cankar pove, da se je takrat v »grozi in bolesti razklalo moje srce, da je dalo, kar je še imelo: ‚Bog!‘« Črtico sklene z besedami:

»V tistem hipu, ob tisti besedi sem se sladko zbudil iz dolge, strašne bolezni. Poleg mene, ob čaju, je sedela svetnica odrešenica; držala me je za roko in smehljala se je, kakor se mati smehljá otroku, ki je ozdravel. ime ji je bilo: Življenje, Mladost, Ljubezen« (118).³

IVAN CANKAR V ODNOSU DO KATOLIŠKE CERKVE

V Cankarjevem pisanju o Bogu se kakor pri vseh umetniških delih postavlja vprašanje, koliko gre za pisateljevo osebno doživljanje Boga, za njegovo osebno vernost, koliko pa je pisanje o Bogu le del njegovega pripovednega sveta, ločenega od intimnih religioznih doživetij. V ocenjevanju religioznih značilnosti Cankarjevega dela je nujno razlikovati med njegovo izkustveno-doživljajsko osebno vero ter njegovim odnosom do Cerkve in cerkvene pobožnosti. Cankar se je od cerkvenega katolištva že mlad odvrnil. Očital mu je zlasti zatiranje svobode in farizejstvo, vendar pa je zaradi tega, kot pravi zlasti v svojih avtobiografskih pripovedih ljubljanske dobe, pogosto čutil krivdo pred materjo, ki mu je priporočala molitev in vero.

O svojem odnosu do vere in Cerkve je Cankar nekaj povedal tudi svojemu bratu Karlu, še posebej v svoji mladostni dobi. Od vseh bratov in sestra sta si bila Ivan in Karlo najbolj blizu, zato so bili pismeni stiki med njima pogosti in tudi globoki. Karlo se je za bratovo delo živo zanimal in ga zvesto spremljal. Nazorska razhajanja med bratoma so se prvič izrazito pokazala leta 1899, ko je Karlo sporočil Ivanu svojo odločitev za študij bogoslovja. V pismu z dne 9. 3. 1900 je Ivan Cankar Karlu z Dunaja sporočil svoje kritično stališče do Cerkve, v pismu z dne okoli 22. marca 1900 pa je bil kritičen tudi do liberalizma. V pismu z dne 17. maja 1901 je Ivan Karlu svetoval, naj vzame v roke zgodovino filozofije in se poduči o »različnih modrijanih« in njihovih sistemih do sredine 19. stoletja, prebere pa naj tudi še kako delo Spinoze, Kanta, Hegla in Schopenhauerja. Poleg tega mu je svetoval, naj bere »najnovejšo naravoslovje« in socialno zgodovino (92). Ko je Karlo končal prvi letnik bogoslovja v Ljubljani, je med počitnicami leta

1901 potoval z župnikom, nekdanjim vrhniškim kaplanom Bohinjcem, po Bosni. Takrat se je odločil, da bo nadaljeval študij teologije v Sarajevu. Ivana je Karlov odhod v Sarajevo prizadel in od tega koraka ga je skušal odvrniti, toda zaman. Z bratom sta bila tudi po njegovem odhodu v Sarajevo še vedno v prijateljskih in kolegijskih stikih. Ob novi maši mu je Ivan izrekel pisno čestitko, sam pa se nove maše ni udeležil. Pozneje je Karlo bratu velikokrat pomagal v gmetnih stiskah in ga novembra 1905 obiskal na Dunaju, Ivan pa mu je napisal nekaj črtic za *Hrvatski dnevnik* in jeseni 1909 po Karlovem prizadevanju preživel dva meseca v Sarajevu.

Ko se je Cankar z obiskom brata v Sarajevu leta 1909 prvič bliže srečal s Katoliško cerkvijo, ji je postal naklonjen in ji ostal naklonjen vse svoje nadaljnje življenje, vse do smrti. Cankarjevo bivanje v Sarajevu je Karlo, ki je bil takrat škofov tajnik in urednik *Hrvatskega dnevnika*, v pismu bratrancu Izidorju Cankarju izčrpno opisal. Povedal je, kako gostoljubno je škof sprejel Ivana, ki v začetku pred njim »ni prav nič prikrival svoje svobodomiselnosti, ki ni imela s pozitivnim verskim življenjem prav nobenega opravka« (Cankar 1969, 312–314). Toda počasi naj bi se Ivan spremenil. Kot piše Karlo, je ob dopoldnevih ostajal doma v svoji sobi in pisal *Hlapce*, popoldne pa je hodil na sprehod. Ker je bil Karlo precej odsoten zaradi obsežnega uredniškega dela pri časopisu, si je Cankar iskal družbo drugod. Med drugim se je seznanil s takratnim katehetom na realki, poznejšim kanonikom dr. Antonom Buljanom. Karlo se spominja, da tiste dni z Ivanom ni veliko govoril in da ga je ta nekega dne presenetil s svojo prošnjo, naj ga obhaja:

... bil je molčeč, tih, tudi nič več vinjen. Nekega dne mi pokaže tri svoje sonete, ki so pozneje, ne vem v kakšni zvezi, izšli kot priloga njegovemu Kurentu. Tretji sonet se začneja: »Luč je in Bog je, radost in življenje!« Nekega večera me Ivan zaprosi, preden je šel počivat, naj bi mu dal kakšen slovenski molitvenik. Nisem ga imel, pa sem mu dal hrvatskega »Kongregantista«. Drugi dan me vpraša, če bi se lahko razgovoril z dr. Matevžem Končarjem, Ljubljancem, ki je bil takrat profesor dogmatike v sarajevskem bogoslovnem semenišču, jezuit. – Obiskal sem patra Končarja in mu to povedal. On je bil seveda precej na uslugo. Ivan ga je obiskal in nič ni povedal, kaj je z njim imel. Drugo popoldne je bil zopet pri njem. Zvečer mi pride v sobo in mi brez uvoda pravi: »Ti, jaz pojdem jutri k obhajilu. Ti me boš obhajal.« Drugi dan, če se ne motim, je to bilo 6. novembra, sem maševal v cerkvi sv. Vinka pri usmiljenih sestrah in sem pri maši obhajal svojega brata (313–314).

Nekaj nadaljnjih dni, ki jih je Cankar zatem še preživel v Sarajevu, je bil molčeč in »večji del vase zamišljen«. Na neki skupni večerji pri sarajevskem župniku Andreju Predmerskem, ki je obhajal svoj god, pa je nazdravil vsemu bosanskemu katoliškemu duhovništvu:

Bil je na večerji nadškof, kanoniki in vsi duhovniki iz Sarajeva. Z Ivanom sva sedela skupaj. Pa mi naenkrat prišepeta, da bo vstal in govoril. Bal sem se, da je že malo vinjen, in sem ga prosil, naj rajši molči. On mi pravi: »Moram.« In je vstal in je govoril in izgovoril tako lepo zdravico katoliškemu bosanskemu duhovništvu, kakor je še nisem slišal. Priznal je, da on katoliških duhovnikov ni poznal, dokler ni prišel v Sarajevo, in da je v tem kratkem času videl na svoje oči, da so to možje idealov, ki vedo samo za Boga in za ljudstvo. Njegov govor je globoko ganil vso družbo. Nadškof mi je pozneje dejal: »Pa smo ga vendar spreobrnili.« (314)

Cankar se po sarajevskem dogodku ni več udeleževal cerkvenih obredov in cerkvenega življenja. Toda po bivanju v Sarajevu naj bi jasneje videl naravo katoliške organizacije in od takrat naprej v pogovorih s prijatelji sam o sebi govoril, da je katoličan.

V svojih spominih Fran Saleški Finžgar obžaluje, da je Cankarja za njegovega življenja »pre-malo ljubil«. Spominja se, kako je po prstih stopil v sobo deželne bolnišnice, kjer je Cankar ležal zadnje dni pred smrtjo. Zdelo se mu je, da stoji »ob postelji moža-vidca«, duševnega velikana:

Nisem imel poguma, da bi stopil do njega ... Hipoma glasno vzdihne. Počasi privzdigne trepavnico levega očesa, motno se upre zenica vame in tedaj naenkrat odpre obe očesi na široko, po vsem licu se razlije njemu prstni, skoro razposajeni smeh, s katerim je pozdravljal prijatelje, če je bil dobre volje ... »Glej ga, ali si ti?« »Ali počivaš, Ivan,« sem rekel polglasno in sedel k postelji.

»Menda,« je odgovoril. Spet je izginila vsa veselost z lica in obdala ga je čudovita resnoba ... »Ali si prišel, kot sva se menila.«

Domislil sem se pogovora, ko sva modrovala o smrti. Rekel mi je: »Jaz se ne bojim smrti. Vedi, da bo lažji moj popravek z Bogom tedaj, kot mnogo drugim – morda tudi lažji kot tebi.« Ob tem spominu mi je prišlo samo po sebi na ustnice, da sem šepetaje vprašal to vprašajoče oko: »Ivan, morda želiš odveze?«

»Daj, prosim!« mi je odgovoril odločno, se nanagloma vzpel na postelji in pogledoval v nedosežno daljavo ...

Ko sem se ločil od njega, sem ves presunjen taval po stopnicah (Finžgar 1920, 31).

SKLEP

V iskanju odgovora na vprašanje Cankarjevega duhovnega doživljanja med krščansko tradicijo in osebno religiozno izkušnjo moramo upoštevati, da se Cankar o svojih čustvih in religioznih izkustvih ni izražal kot filozof ali teolog, ampak kot pisatelj, v drugih delih pa tudi kot pesnik in dramatik s pretanjenim čutom za duhovno izkustvo vseh razsežnosti. Svoje religiozno izkustvo je znal ubesediti v različnih literarnih vrstah in zvrsteh. Toda ko govorimo o razmerju med krščansko tradicijo in religiozno izkušnjo, kot se kaže v njegovih delih, si neizbežno moramo pomagati tudi s filozofsko in teološko refleksijo. Najpomembnejši vprašanji, na kateri smo iskali odgovor, sta bili: Kako se kaže izvirnost Cankarjevih literarnih opisov duhovnosti v razmerju do najpomembnejših vsebin krščanske vere? Kakšen je bil Cankarjev duhovni razvoj, razviden iz njegove literature, pisem in drugih zapisov? S predstavitvijo izbranih Cankarjevih del smo pokazali, kako je krščanstvo, ki je bilo naravno kulturno in duhovno okolje Cankarjevega življenja in ustvarjanja, vplivalo na pisateljevo razmišljanje in pisanje. Vse številnejše filozofske, psihološke in teološke študije o religioznem izkustvu in duhovnosti kažejo, da se zanimanje za vlogo religioznega izkustva v sodobnem času povečuje. Njihovi izsledki utrjujejo spoznanje, da v Cankarjevi literaturi nad opisi formalnega odnosa do religije prevladuje globinska religiozna izkušnja, ki jo pisatelj na poetičen način opisuje v svojih delih različnih vrst in zvrsti, tako v svoji avtobiografski kratki prozi kot tudi v svojih romanih, polnih biblične simbolike in idejnosti.

Cankar je že leta 1899 v svoji zgodnji literaturi, v *Epilogu k Vinjetam* izrazil svoje izrazito osebno in ponotranjeno razmerje do sveta. Da je izrazilo intenzivno iskal v smeri potešitve večnega nemira v sebi, piše v številnih delih. V avtobiografskem ciklu *Moje življenje* je o notranji potrebi, ki ga žene, da išče v globine svoje duše, zapisal:

Novelist ne more pisati o svojem življenju. Če je kaj prida, je vsaka novela kos njega samega, kaplja njegove krvi, poteza na njegovi podobi. Objektivne umetnosti ni in je ne more biti, dokler je umetnost delo in dih človeka. Kdor je

umetnik, kleše v kamen od začetka do konca sam svoj obraz. In verno misli, da je bil izklesal podobo Venere ali Mojzesa. ... Zdi se mi, da bi bilo koristno, če bi vsak človek očitno povedal o svojem pravem življenju vse, kar more. Nikakor ne, da bi se razkazoval po vlačugarsko, tudi zato ne, da bi pisal ljudem v pouk in zabavo, temveč edinole, da se razgleda sam po poljanah svoje duše, da sega mukoma in trepetoma iz prepada v prepad svojega bitja, da išče dna (Cankar XXII, 51–52).

Ameriški teolog in filozof Harold Ellens, eden najpomembnejših ameriških raziskovalcev Biblije v literaturi, v svoji knjigi *Razumevanje verskih izkušenj* pravi: »Malo izmed nas razume svoje lastno notranje psihološko in duhovno sebstvo dovolj jasno, da bi opisali vsaj samim sebi, kaj je tisto, kar imamo v mislih ob naših duhovnih in psiholoških iskanjih, naših občutkih in potrebah in ob naših psiho-duhovnih željah« (2008, xiii-xiv). S tem pa je povezano tudi iskanje odgovora na vprašanje, ali imata avtentična duhovnost in duhovno izkustvo kaj opraviti s tradicionalno institucionalizirano religijo, ali pa to ni nujno potrebno (xiv). Ellens v iskanju odgovora posega v širše področje izkustva duhovnosti, kot so izkustva o bližini, smrti, o religiji in o naravi ter vrednosti molitve.

Vsekakor je v ocenjevanju religioznih značilnosti Cankarjevega dela nujno razlikovati med njegovo izkustveno-doživljajsko osebno vernostjo ter njegovim odnosom do Cerkve in cerkvene pobožnosti. Ker je bil Cankar kritičen duh in so ga najbolj prizadeli krivice, brezsrčnost in farizejstvo, je razumljivo, da je pogosto kritično ocenjeval nezadovoljivo razmerje med vsebinami cerkvenega nauka in življenjsko prakso nekaterih vernih. Pod vplivom svobodomiselne evropske družbe, dekadence in nihilizma je v zgodnjem obdobju doživljal tudi odpor do vere in religije sploh. Vendar ti vplivi nikoli niso povsem zatemnili njegovega močnega čuta za glas vesti in za globinsko religiozno izkušnjo.

Močan premik v izrazu njegovega verskega izkustva odkrivamo v poslednji dobi njegovega življenja, kot se kaže v njegovi zadnji zbirki *Podobe iz sanj*. Cankar pove, da s to zbirko želi ljudem izpovedati svoja najbolj prečiščena življenjska spoznanja, ki jih je prekalilo trpljenje in še posebej doživetje vojne. V tem neusmiljenem času začuti, da so si vsi ljudje blizu, da so vsi povezani v trpljenju, zato ga ni več strah odprte izpovedi, izrazov sočutja in tolažbe, kot pove v uvodu v zbirko:

Ni ga strah, romarja, ne strah očitne izpovedi – čemú bi ga bilo strah? On vé, da je ob tistem času, ko je blodil po hramih in stopnicah svojega srca, hodil obenem s prižgano lučjo po zaklenjenih svetiščih svojega bližnjega, vsakega in vseh; kamor je stopil, mu ni bilo treba trkati, že pogledu njegovemu željnemu, vročemu so se odpirale duri na stežaj; in kamor se je ozrl, je bil doma. On vé, da so si v tistih tihih globočinah vsi ljudje bratje, kakor nikjer drugje, tudi v cerkvi ne. On vé, da bi se kakor od pepela zgrajene sesule stene med njimi, če bi se kdaj le za hip spogledali iz dna (Cankar XXII, 11–12).

Pod površnostjo zunanosti v ljudeh uvidi trpeče duše ter jih objame z ljubeznijo. Začuti, da so si v globinah vsi ljudje bratje, vsi en sam človek,

... in ta človek je visok v svojih mislih, plemenit, brez zlega in hinavščine v svojih čustvih, čist, nesebičen, brezmejno vdan v svoji vesoljni, vsako božjo stvar tesno objemajoči ljubezni. Vse to vé romar, zato ga ni strah, da bi se očitno izpovedal v imenu svojem in svojega bližnjega (12).

V strahotnem času Cankar začuti poslanstvo, »ukazano od nebes« – da ljudem v strašni stiski prinaša tolažbo, upanje in luč, kot zapiše:

Tebe, romar, ne sme biti sram! Tebi, romar, je ukazano od nebes, da gledaš, kar drugim ni dano gledati, da poveš, kar drugim ni dano povedati. Nimaš pravice, da bi zaklepal duri, tudi tistih ne, ki jih sam le s trepetajočo roko odpreš. Če te vabi luč iz brezdanje globočine, se moraš spustiti vanjo brez obotavljanja in brez bojazni, da prineseš ljudem to luč. [...] Ne molči, da ne boš tožil gluhim grobovom, klical iz dna, ko bo veter razpihal tvoje besede v gozd in polje (Cankar XXIII, 12–13).

Podobno so svoje poslanstvo doživljali preroki v Stari zavezi. Kot svojo dolžnost so čutili, da ljudem povedo, kar govori Bog. Božja beseda jih je presenetila in niso se ji mogli umakniti, čeprav so se odgovornosti, ki jih je s to besedo zavezovala, poskušali izogniti, češ da od njih preveč zahteva. Tako je na primer Jeremija dejal: »Oh, vsemogočni Gospod, glej, ne znam govoriti, ker sem še mlad!« (Jer 1,6) Gospod pa mu je odgovoril: »Nikar se ne boj! Saj sem s tabo ... Glej, svoje besede polagam v tvoja usta.« (Jer 1,8–10) »Preroško poslanstvo« je tudi od Cankarja zahtevalo velik napor volje. Govoriti bi namreč moral o lepoti in ljubezni, ki ju je vse življenje skrival zase, ker ga je bilo takih izpovedi sram. Laže mu je bilo pisati o grehih in oskrunjenosti, kakor pa o najsvetejšem v duši; »... rajši bi očitno razgalil svoje grešno telo, nego da bi bratu le za ozko špranjo odprl duri v hram, kjer gori čista luč, ki jo je bil v samotni uri sam prižgal.« (12)

Med svojimi videnji Cankar v več črticah svoje zadnje knjige, na primer v črticah *Ogledalo*, *Gospod stotnik*, *Otroci in starci*, *Strah*, *Leda*, *Edina beseda*, *Sence*, *Kostanj posebne sorte*, *Velika maša* in drugih, izraža svoje videnje poslednje sodbe, ki bo po novozavezni napovedi nastopila na poslednji dan tega sveta. V zavesti, da bo mnogo ljudi v strahotah vojne doletela smrt, podobno kot preroški avtorji opozarja na nujnost očiščenja srca.

Sveto pismo govori o poslednji sodbi v apokaliptičnem, simbolističnem stilu. Nova zaveza o njej le na kratko pove: »... Tam bo jok in škripanje z zobmi ...« (prim. Mt 22,13) Cankar poslednjo sodbo upodobi s simbolom ogledala, ki ga bo pravični sodnik postavil prek vsega sveta in bo segalo od dna morja do samih zvezd, kakor pravi:

... Ali roka božja se je prikazala iz nebes in je postavila na zemljo ogromno ogledalo, ki se z gorenjim robom opira samih zvezd, sloni s spodnjim robom na dnu morja ter sega na obeh straneh od jutranje zarje do večerne. In vse, kar je živega na zemlji, se je kakor uročeno ozrlo v to silno božje ogledalo, utelesilo se je v njem po svoji pravi podobi, brez lišpa in nakita, brez žide in žameta. Grešni človek je stopil pred sodnika in pravični sodnik je sodil brez besed ... (14)

V *Podobah iz sanj* Cankar v več črticah napoveduje vstajenje, ki v krščanstvu daje vrednost človeškemu trpljenju in žrtvam. Prizor poslednje sodbe je v tej črtici opisan z mističnimi prvini. Cankar se Boga sprva prestraši, ker je pred njim sam. Na pomoč pokliče svojo mater in nato še svojo domovino. Toda Bog ga sprejme šele takrat, ko pokliče njega. Takrat začuti, da je ozdravel.

LITERATURA:

- Avsenik Nabergoj, Irena. 2004. Ljubezen in krivda Ivana Cankarja. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Avsenik Nabergoj, Irena. 2015. Ivan Cankar in velika vojna. *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, letn. 69, št. ¾. 352–400.
- Avsenik Nabergoj, Irena. 2015a. Ivan Cankar. V: Ratej, Mateja, ur. *Usode prve svetovne vojne* (Življenja in dela, Biografske študije, 10, 7). 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 9–22.
- Cankar, Ivan. 1967–1976: *Zbrano delo I–XXX*. Ur. Anton Ocvirk. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Cankar, Izidor. 1920. *Obiski*. Ljubljana: Nova založba (Nova knjižnica, 5).
- Cankar, Izidor. 1968–1969: *Leposlovje – eseji – kritika*. Ur. France Koblar. Ljubljana: Slovenska matica.

Cankar, Karlo. 1920a. »Petošolec Ivan Cankar svoji materi. V: *Dom in svet* (Ljubljana), let. XXX, št. 1/2. 48–49.

Ellens, J. Harold. 2008. *Understanding Religious Experiences: What the Bible Says about Spirituality*. Westport, CT / London: Praeger.

Finžgar, Fran Saleški, 1920: Za spomin! *Dom in svet* (Ljubljana), let. XXXIII.

Maleš, Miha. 1945. *Podoba Ivana Cankarja: spominski zbornik*, I. Ljubljana: Bibliofilska izdaja. 158–159.

---

¹ Prva objava: dijaška priloga Mahničevega **Rimskega katolika**, 1893, 8–10.

² Mišljena je stara mati, saj za naslednje jutro, ko sta se mati in Lojze odpravljala od doma, Cankar v nadaljevanju besedila zapiše: »Stara mati se je zbudila in kašljala za zagrinjalom«. Gl. I. Cankar, **Zbrano delo** 10, 117. Deklica Francka je Lojzetova sestra, ki v romanu glasno joče ob bratovem odhodu od doma in teče za njim, ko z materjo hitita po klancu.

³ Ohranjeno je pričevanje Zofke Resnik-Kaiser o tem, kako je nastajala črtica **Konec**. Cankar naj bi to črtico napisal v »unionski« sobi. Med pisanjem je »v zadnji sobi« hotel ostati nemoten, zato je prosil Zofko Resnik, uslužbenko restavracije Union, naj nikogar ne pusti k njemu, tudi Milene Rohrmann ne. Zofka je res odpravila Mileno, ki je iskala Cankarja. Ko je vstopila v sobo, da bi pisatelju povedala, kdo ga je iskal, je Cankar po njenih besedah »ves vročičen planil k njej in jo potiskal nazaj čez prag: „Pusti me Zofka ... pojdi ... veš, smrt, sama strašna smrt je pri meni ... oblečena je v generala in perjanico ima na glavi ... pogovarjam se z njo ...«. Zofka se je ob takem pripovedovanju zastrmela v njegov obraz, iz katerega je sijala resnična groza«, silno se je prestrašila in bila »tisti trenutek prepričana, da se mu je zmešalo« (Maleš 1945, 158–159).

Del razstavnega prostora v Arheološkem muzeju v Zadru

